

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 26 • Sayı / Issue: 1 • Haziran / June 2026 • 150-169

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: cuilah.1879729

**ARAP LEHÇELERİ İLE FASİH ARAPÇA ARASINDAKİ İLİŞKİ: DİLBİLİMSEL BİR
İNCELEME**

The Relationship Between Arabic Dialects and Classical Arabic: A Linguistic Study

Yasir Osmanoğlu

Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve
Belâgatı Anabilim Dalı, Burdur, Türkiye

Assistant Professor, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Rhetoric, Burdur, Türkiye

yosmanoglu@mehmetakif.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1974-1277>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 02.02.2026

Kabul Tarihi/Accepted: 28.04.2026

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2026

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi
ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and
scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik
ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is
declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing
this study and that all the sources used have been properly cited (Yasir Osmanoğlu).

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova
University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Türkiye.

Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

ARAP LEHÇELERİ İLE FASİH ARAPÇA ARASINDAKİ İLİŞKİ: DİLBİLİMSEL BİR İNCELEME

The Relationship Between Arabic Dialects and Classical Arabic: A Linguistic Study

Öz

Bu çalışma, Arap lehçeleri ile fasih Arapça arasındaki ilişkiyi tarihsel ve eleştirel bir dilbilim perspektifinden ele almakta; fasih Arapçanın yalnızca Kureyş lehçesiyle sınırlandırıldığı anlayışın hâkimiyet kazanması ve bunun sonucunda fasih Arapçanın lehçesel çevresinden normatif biçimde ayrılması sorunundan hareket etmektedir. Çalışma, bu anlayışın klasik nahiv geleneğinde çerçeveye dönüştüğünü ve bazı modern dilbilimsel yaklaşımlarda da sürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımlar kuramsal bağlamları içinde tartışılmakta ve fasih Arapçanın tarihsel oluşumunu açıklamadaki yorumlayıcı gücünün sınırlı olduğu gösterilmektedir. Betimleyici, çözümleyici ve karşılaştırmalı yöntemlere dayanan araştırma, lehçeler arası tarihsel etkileşim çerçevesinde değerlendirilen fonetik ve sözdizimsel verileri incelemekte; fiil-özne uyumu gibi dilbilimsel örnekler üzerinden lehçesel çeşitliliğin kuralların oluşumuna etkisini analiz etmektedir. Çalışma, fasih Arapçanın farklı lehçelerin toplumsal ve tarihsel bağlamlarda etkileşimi sonucu ortaya çıkmış ortak bir dil (koine) olarak şekillendiği ve fasih Arapça ile lehçelerin aynı dilsel sistem içinde tamamlayıcı iki düzeyi temsil ettiği sonucuna ulaşmaktadır.

Ahahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Fasih Arapça, Arap Lehçeleri, Dilsel Etkileşim, Tarihsel Dilbilim.

Abstract

This study examines the relationship between Arabic dialects and Modern Standard Arabic from a historical and critical perspective, focusing on the view that confines MSA to the Quraysh dialect and separates it from its dialectal environment. This view became part of the classical nahw tradition and persisted in some modern approaches. These approaches are discussed within their theoretical contexts, showing their limited explanatory power in accounting for MSA's historical formation. Using descriptive, analytical, and comparative methods, the study examines phonetic and syntactic data in historical dialect interaction and analyzes the impact of dialectal variation on rule formation through examples such as verb-subject agreement. The study concludes that MSA emerged as a common language (koine) from the interaction of various dialects in social and historical contexts, and that MSA and dialects represent two complementary levels within a single system.

Keywords: Arabic Language and Its Rhetoric, Modern Standard Arabic, Arabic Dialects, Linguistic Interaction, Historical Linguistics.

GİRİŞ

Güncel dilbilimsel yaklaşımlarda dil, durağan ve kapalı bir yapı olarak değil; tarihsel süreç içerisinde toplumsal, coğrafi ve kültürel etkenlerle sürekli biçimde dönüşen dinamik bir olgu olarak ele alınmaktadır. Bu çerçevede lehçeler, dilin tarihsel gelişiminde tali ve ikincil unsurlar olarak değil, aksine ana dilin teşekkülünde ve biçimlenmesinde belirleyici rol oynayan temel bileşenler olarak kabul edilmektedir. Arap dili de tarih boyunca farklı kabilelere ve coğrafyalara yayılarak zengin bir lehçesel çeşitlilik üretmiş; bu çeşitlilik zamanla fasih Arapça (el-Fushâ) olarak adlandırılan ortak dil düzeyinin oluşumuna doğrudan etki etmiştir.¹

Arap lehçeleri ile fasih Arapça arasındaki ilişkinin nasıl anlaşılması gerektiği meselesi, klasik ve modern dilbilim literatüründe tartışmalı bir alan olarak varlığını sürdürmektedir. Özellikle fasih Arapçanın yalnızca Kureyş lehçesiyle sınırlandırıldığı ve diğer lehçelerden normatif biçimde ayrıldığı yönündeki yaklaşım, uzun süre hâkim bir paradigma olarak kabul edilmiştir. Ancak bu yaklaşım, fasih Arapçanın tarihsel oluşumunu açıklamada bazı önemli sınırlılıklar barındırmaktadır.²

Zikri geçen teorik kabullere rağmen, Arap dili çalışmalarında fasih Arapça ile lehçeler arasındaki ilişkinin nahiv teorileri üzerindeki etkisi yeterince açıklığa kavuşturulmuş değildir. Özellikle nahiv literatüründe yer alan birçok ihtilafli meselenin, lehçesel farklılıklardan mı yoksa teorik yaklaşımlardan mı kaynaklandığı net bir biçimde ortaya konmamıştır. Bu durum, bazı dilsel yapıların kural dışı veya istisna olarak değerlendirilmesine yol açarken, söz konusu olguların tarihsel ve lehçesel bağlamı çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Dolayısıyla, fasih Arapça ile lehçeler arasındaki etkileşimin nahiv kurallarının oluşumundaki rolünü sistematik bir çerçevede ele alan çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Fasih Arapça, saf ve tek biçimli bir dilsel yapıdan ziyade, çeşitli lehçelere ait fonetik, morfolojik ve sentaktik unsurların tarihsel süreçte seçilerek standartlaşması sonucunda ortaya çıkmış bir dil düzeyidir. Bu durum, aynı dilsel olgunun birden fazla biçimle ifade edilmesini mümkün kılmış; söz konusu varyasyonlar ise nahiv literatüründe farklı yorumların ve teorik yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle cümle yapısına ilişkin bazı kullanım biçimlerinin farklı lehçelere dayanması, nahiv âlimleri arasında ihtilafli meselelerin çoğalmasına neden olmuştur.

Arap nahiv geleneğinde görülen bu görüş ayrılıkları, yalnızca teorik farklılıkların bir sonucu değil; aynı zamanda dilin tarihsel ve lehçesel arka planının doğal bir yansımasıdır. Nahiv âlimleri, karşılaştıkları dilsel verileri yorumlarken bazen belirli lehçeleri esas almış, bazen kıyasa dayalı genellemelere yönelmiş, bazen de rivayet edilen kullanım örneklerini merkeze almıştır. Bu yaklaşım çeşitliliği, nahiv kurallarının teşekkülünde zengin bir teorik birikim oluşturmakla birlikte, kimi zaman gramer sisteminin karmaşıklaşmasına ve öğretim sürecinde güçlüklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bütün bu teorik çerçeveye rağmen, Arap dili çalışmalarında hâlâ fasih Arapça ile lehçeler arasındaki ilişkinin nasıl konumlandırılması gerektiği, lehçesel farklılıkların nahiv teorilerini ne ölçüde etkilediği ve bu çeşitliliğin gramer sisteminin tutarlılığı açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda yeterince netleşmiş bir yaklaşım bulunmamaktadır. Bu farklı yaklaşımlar, hem klasik kaynakların yorumlanmasında hem de modern dilbilimsel analizlerde yöntemsel farklılıklara yol açmaktadır. Bu nedenle, fasih Arapça-lehçe ilişkisini tarihî-dilbilimsel bir çerçevede yeniden ele alan çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma da tam olarak bu ihtiyaca cevap vermeyi amaçlamakta ve şu sorulara odaklanmaktadır: Lehçeler nahiv teorilerinin oluşumunu ne ölçüde etkilemiştir? Bu etkileşim gramer kurallarında hangi tür yorum

¹ Abdülgaffâr Hâmid Hilâl, *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye neş'eten ve tatavvuren* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1993), 45-46.

² 'Abdurrahmân Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-Müzhir fi 'Ulûmi'l-Luğa*, thk. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ Bek vd. (Kahire: Mektebetü Dârü't-Türâs, ts), 1/27.

farklılıklarına yol açmıştır? Ve nihayetinde, Arapça gramer sistemi lehçesel çeşitlilik dikkate alınarak nasıl daha tutarlı bir şekilde yeniden değerlendirilebilir?

Bahsi geçen sorulara sağlıklı ve tutarlı cevaplar verebilmek için, konunun tarihî ve dilbilimsel bir perspektiften ele alınması gerekmektedir. Bu noktada tarihî-dilbilimsel yaklaşım, Arapça cümle yapısının ve nahiv teorilerinin daha sağlıklı bir biçimde anlaşılmasına imkân tanımaktadır. Dil olgularının ortaya çıktığı tarihsel bağlamın ve lehçesel zeminin dikkate alınması, nahiv literatüründe yer alan teorik tartışmaların nedenlerini açıklığa kavuşturmakta ve gramer gerekçelendirmelerinin daha tutarlı biçimde değerlendirilmesini sağlamaktadır. Bu yaklaşım sayesinde, farklı lehçelerden kaynaklanan kullanım çeşitliliği, kural dışı veya istisna olarak değil; dilin doğal gelişim sürecinin bir parçası olarak ele alınabilmektedir. Öte yandan, tarih boyunca yaygınlaşmış ve sistemleşmiş dil yapılarının esas alınması, Arapça gramerinin öğretiminde karşılaşılan aşırı dallanma ve ayrıntıların azaltılmasına katkı sunmaktadır. Nahiv kurallarının lehçesel ve tarihsel arka planlarıyla birlikte ele alınması hem dilin iç tutarlılığını güçlendirmekte hem de öğretim sürecini daha işlevsel hâle getirmektedir. Bu durum, klasik nahiv mirasının modern dilbilimsel yaklaşımlarla yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu çalışma, söz konusu çerçevede, somut dilsel örnekler üzerinden lehçelerin Arap dilinin gelişim sürecindeki rolünü incelemeyi ve lehçeler ile fasih Arapça arasındaki etkileşimin Arapça gramer yapısına yansımalarını analiz etmeyi amaçlamakta; bu çerçevede lehçesel farklılıkların nahiv teorilerine yansımalarını da değerlendirmektedir.

1. MODERN ve KLASİK ARAP DİLBİLİMCİLERİNİN LEHÇELERE BAKIŞI

1.1. Modern Arap Dilbilimcilerinin Lehçelere Bakışı

Modern dilbilimcilere göre lehçe, belirli bir coğrafi bölgede yaşayan bireylerin ortak dil özellikleri taşıyan bir iletişim biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu özellikler; sesbilim (fonetik), biçimbilim (morfoloji), sözdizim (sentaks) ve anlam bilimi (semantik) gibi dilin çeşitli düzeylerinde görülebilir. Lehçe, aynı dil içinde diğer lehçelerden farklılaşan kendine özgü unsurlar barındırır. Ancak, bu farklılıklar sınırlı kalmalı; lehçenin, diğer lehçelerle uyumlu olmayan bir yapıya bürünmesine ve dilin diğer konuşucuları tarafından anlaşılmasına yol açmamalıdır. Lehçelerin zaman içinde çok fazla özelliğe sahip olmaları durumunda, bu lehçeler bağımsız bir dil hâline gelebilir. Mesela Latince'den türeyen İtalyanca, Fransızca ve İspanyolca gibi aslı lehçe olan kullanımlar artık bağımsız birer dil hâline gelmiştir. Aynı şekilde, Sami dili ailesinden Arapça, İbranice ve Aramice gibi bağımsız diller doğmuştur.³ Ayrıca Türkçede de benzer bir durum söz konusudur. Anadolu Türkçesi, Türk dilinin temelini oluşturur ve en yaygın lehçesidir. Bu ana lehçeden, Eyyûbî (doğu lehçesi) ve sahil bölgelerinde konuşulan denizci lehçesi gibi alt lehçeler türemiştir. Bu sahil lehçeleri, bazı harflerin ve seslerin kendine özgü telaffuzuyla dikkat çeker. Bunun yanında, sınır bölgelerinde yaşayan halklar arasındaki etkileşim sebebiyle, Kürtçe ve Arapça lehçelerinden de bazı unsurlar Anadolu Türkçesine girmiştir. Bu etkiler, özellikle kelime hazinesinde ve telaffuzda açıkça görülmektedir. Sonuç olarak, Türkçenin bölgesel lehçeleri arasındaki bu çeşitlilik, dilin tarihî gelişimini, kültürel etkileşimini ve sosyal yapısını anlamak açısından son derece önemlidir.⁴

Lehçe, içinde birçok lehçeyi barındıran daha geniş ve kapsamlı bir yapıya sahip olan dilin bir parçasıdır. Her lehçe, kendine özgü dilsel özelliklere sahiptir; ancak tüm bu lehçeleri birbirine bağlayan ortak dilsel fenomenler bulunmaktadır. Bu ortak fenomenler, farklı lehçeleri konuşan bireyler arasında iletişimi kolaylaştırır. Söz konusu lehçelerin birleşiminden oluşan üst paydadaki ortak yapı "dil" olarak adlandırılır. Dolayısıyla, dil ile lehçe arasındaki ilişki, genel ile özel arasındaki ilişkiye benzetilebilir. Lehçe, belirli bir topluluğa özgü dil varyantı iken, dil daha geniş bir iletişim sistemini temsil etmektedir.⁵

³ İbrâhîm b. Ahmed b. Râşid es-Sâmerrâî, *Fıkhu'l-luğati'l-mukâran* (Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1983), 262.

⁴ Lars Johanson, *Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler*, çev. Nurettin Demir - Emine Yılmaz (Grafiker Yayınları, 2002), 88; Ahmet Buran, *Diyalektolog- Ağız Araştırmaları Dergisi* 1 (2010), 16-20.

⁵ Abdüssabûr Şâhin, *fî 'İlmi'l-Luğati'l-'Amm* (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 225.

Bir dilin alt kollarında birden çok lehçe bulunduğu zaman bu lehçeler arasında kesin sınırlar çizmek zorlaşır. Çünkü her lehçe, diğerlerinden ayrıldığı bir dizi özelliğe sahiptir. Bu nedenle, çok sayıda ayrıştırıcı özellik gözlemlendiğinde, farklı lehçelerin varlığından söz edilebilir. Birbirine komşu iki bölge arasında kesin sınırların çizilemediği durumlarda dahi, her bölge genel karakteristiklerinden ötürü kendine özgü kalır ve diğerinden farklılaşır. İnsanlar, kendi konuşma tarzlarının yakınlarında bulunanların konuşma tarzından farklı olduğunu algılar ve bu farklılığı ifade ederler. Böylelikle lehçesel bölünme aynı bölgede yaşayan halkların hissedilen bir farkındalığına dayanır.⁶ Arap lehçelerine dair modern dönemdeki çalışmalar 19. yüzyıldan itibaren oryantalistlerin araştırmaları ile başlamıştır. Oryantalistler, Arap dünyasını incelemek, toplumsal ve kültürel yapıyı anlamak için bölgeye gelmişlerdir.⁷ Bu çalışmaların büyük bir kısmı başlangıçta, geleneksel yöntemlerle verilerin toplanması ve analiz edilmesine dayanmıştır. Ancak bu çalışmalar, Batı'da modern dilbilimsel gelişmelerin sağladığı katkılar ve yeni araştırma araçlarının (farklı cihazların ve laboratuvarların kullanımı gibi) desteğiyle zamanla gelişmiş ve daha güçlü bir akademik zemine oturmuştur.

Birçok modern Arap araştırmacı, Arap dünyasının farklı bölgelerindeki lehçeleri incelemeye önem vermiştir. Bu ilginin bir parçası olarak, Arap üniversiteleri de lehçelere dair eserler yazılmasını desteklemiştir.⁸ Bu çalışmalar hem eski hem de modern Arap lehçelerine odaklanmıştır. Ayrıca, Kahire, Şam ve Bağdat'taki Arap Dil Kurumları, bu alandaki araştırma ve incelemeleri teşvik etmiştir. Hatta Kahire'deki Arap Dil Akademisi, lehçelerin incelenmesine özel bir komite oluşturmuştur. Komite üyeleri modern Arap lehçelerini incelemenin, dilin yapısının, oluşum süreçlerinin ve tarihsel gelişiminin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağına inanmışlardır.⁹ Bunun yanı sıra, modern lehçeler eski Arap lehçeleri ile ilişkilendirilebilecek bazı özellikleri barındırabilmiş; bu da eski lehçelerin incelenmesine ışık tutmuştur.¹⁰

Modern araştırmacılar ayrıca Arap lehçelerinin incelenmesi ve ortak özelliklerinin belirlenmesinin lehçeler arasındaki mesafeyi azaltıp Fusha ile arasındaki makas açıklığını daraltacağını düşünmektedir. Bu süreç, farklı lehçeleri konuşan bireylerin bağlarını güçlendirmeye büyük katkı sağlar. Çünkü dil, bireyler arasındaki ilişkilerin pekişmesinde en güçlü desteklerden biri kabul edilmektedir.

1.2. Klasik Arap Dilbilimcilerinin Lehçelere Bakışı

Arapların kabileler hâlinde dağınık yaşayan bir toplum olduğu bilinmektedir. Bu kabileler, Arap Yarımadası'nın farklı bölgelerine yayılmış ve her biri kendi bağımsız yapısına ve kimliğine sahip olmuştur. Bu durum, kabilelerin birbirinden bağımsız olmasına neden olurken eski Arap lehçelerinin oluşumundaki temel faktörlerden birini teşkil etmiştir. Arapçanın tarihi incelenirken cahiliye dönemi öncesinde dikkate değer bir boşluk göze çarpmaktadır. Yani o dönemin dilsel özelliklerini ayrıntılı bir şekilde açıklığa kavuşturabilecek güvenilir metinler günümüze ulaşmamıştır. Bu durum da eski lehçelerin tarihini tespit etmeyi zorlaştırmaktadır.

Cahiliye döneminde, kabile üyeleri gündelik konuşmalarında kendi lehçelerine bağlı kalmıştır. Ancak, kabilelerin ileri gelenleri ve seçkinleri, önemli ve ciddi durumlarda lehçeleri kullanmayıp "ortak dile" başvurmuşlar, şiirlerini bu dille söylemişlerdir. Bu ortak dili kullanabilmek, kabile liderleri ve ileri gelenler arasında bir övünç kaynağı olmuştur. Kendi kabilelerine döndüklerinde gündelik yaşamda tekrar kendi lehçelerini kullanmışlardır. Bu durum, o dönemde dilin gündelik yaşamın iletişim aracı olarak kullanılan "lehçeler" ve ciddi ve resmi durumlarda tercih edilen "ortak dil" olmak üzere iki seviyede kullanıldığını göstermektedir.

⁶ J. V. Vendryes, *el-Luğa*, çev. Abdulhamîd ed-Devâhilî, Muhammed el-Kassâs (Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısriyye, 1950), 213.

⁷ T. M. Johnstone, *Dirâsât fî lehecât'i-Şarkıyyi'l-Cezîreti'l-'Arabiyye*, çev. Ahmed Muhammed Dubayb (Beyrut: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Mevsûât, 1983), 12.

⁸ Johnstone, *Dirâsât fî lehecât'i-Şarkıyyi'l-Cezîreti'l-'Arabiyye*, 16-17.

⁹ Gâlib Fâdil el-Muttalibî, *Lehçetü Temîm ve Eseruhâ fî'l-'Arabiyyeti'l-Muvahhade* (Irak: Vezâratü's-Sekâfeti ve'l-Fünûn, 1978), 32.

¹⁰ Ahmed İbrâhim Enîs, *Fî'l-Lehecât'i'l-'Arabiyye* (Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısriyye, 2003), 12-13.

Yazının derlenip korunmaya başladığı dönemde dilciler, dili güvenilir kaynaklardan derleyerek, inceliklerini anlamak ve kurallarını belirlemek için titiz çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar, dilleri bozulmamış bedevilerle görüşmek için çöl bölgelerine yapılan ziyaretler ve Basra ve Kûfe gibi merkezlere gelen edebi yönden üstün kabul edilenlerden alınan dil verileri şeklinde iki temel kaynaktan beslenmiştir.

Dil âlimlerinin çabaları, ağırlıklı olarak “ortak dil” (Fusha) üzerine yoğunlaşmıştır. Lehçelerin önemine rağmen, lehçeler üzerinde çalışmayı önemsemeyerek bu konuya gereken ilgiyi göstermemişlerdir.¹¹ Bu nedenle, lehçelerle ilgili bilgiler dil, edebiyat ve tarih kitaplarında sınırlı ve dağınık bir şekilde yer bulmuştur. Lehçeler hakkında nakledilen bilgiler çoğunlukla eksik ve bölük bir yapıdadır. Dolayısıyla bu bilgiler tarihî bir bağlam oluşturmadığı gibi lehçeler hakkında bütüncül bir fikir de sunmamıştır. Bu eksiklik, lehçelerin detaylı bir şekilde incelenmesini ve tarihî bir perspektifle değerlendirilmesini zorlaştırmıştır.

Klasik dilbilimciler, lehçeler üzerine yaptıkları çalışmalarda genellikle aktarım konusunda hassasiyet göstermemişlerdir. Çoğu zaman, her lehçeyi belirli bir kabileye veya çevresel bağlama atfetmekten kaçınmışlar yalnızca “bazı Arapların dili” şeklinde genel ifadelerle yetinmişlerdir.¹² Eski Arap lehçeleriyle kastedilen İslam öncesi edebiyat döneminden önce Arap Yarımadası'nın kuzeyinde bulunan yazıtlar değildir. Daha çok dil, edebiyat ve tarih kitaplarında bize aktarılan, şiir, düz yazı vb. eserlerde temsil edilen ve İslam'ın ortaya çıkmasından önce Arap kabilelerini ayıran özelliklere sahip lehçeleri kastedilmektedir.¹³

Bu tür genellemeler, lehçelerin doğru bir şekilde sınıflandırılmasını ve çevresel bağlamı içerisinde değerlendirilmesini zorlaştırmıştır. Nitekim Sîbeveyhi'nin (öl. 180/796), *el-Kitâb*'ında konuyla ilişkili olarak sıkça kullanılan ifadeler şunlardır: “Bunu diline güvenilen Araplardan işittik.” “Bazı Arapların dediği gibi”, “Bana bazı Araplar tarafından anlatıldı.”, “Araplar şöyle dedi.”, “Araplara sorduk”, “Bunu Araplardan işittik.”, “Bazı Arapların dediği gibi.” vb. Söz konusu genel ifadeler, belirli bir kabileye veya çevreye atıfta bulunmadığı için modern dilbilimcilerin her söylemi kendi lehçesine bağlama çabası dayanaksızdır. Klasik dilbilimciler, lehçeleri kabilelerine atfetme konusunda daha açık olsalardı Arap dili ve lehçeleri için büyük bir katkı olurdu. Ancak bu eksiklik, Arapçanın tarihi hakkındaki çalışmaların kapsamını sınırlamaktadır.

Klasik dilbilimciler, kabilelerden naklettikleri dil verilerinde belirli ayrımlar yapmışlardır. Bir kabileyi fasih kabul ederken, diğerinin dil özelliklerini reddetmişlerdir. Hatta bu ayrımı daha ileri bir noktaya taşıyarak, fasih kabul edilen kabileleri kendi aralarında farklı derecelerde sınıflandırmışlardır. Bununla birlikte, Arap Yarımadası'nın sınır bölgelerinde yaşayan ve farklı milletlerle komşuluk eden kabilelerin dil verilerini güvenilir bulmamış, bu kabilelerden nakil yapmamışlardır.

Bu metodolojiyi açıklarken, Ebû Nasr el-Fârâbî (öl. 339/950), şu ifadeyi kullanmıştır:

Kureyş kabilesi, Araplar arasında en fasih kelimeleri kullananlardan biri kabul edilmiştir. Onlar, akıcı, telaffuz açısından kolay ve kulağa hoş gelen ifadeleri benimseyip kullanmışlardır. Duygu ve düşünceleri net biçimde aktaran bu dil yapısı, Arapçanın temel referansı hâline gelmiştir. Arap dilinin aktarımı büyük ölçüde Kureyş, Kays, Temim ve Esed kabilelerinin kullanımları üzerinden gerçekleşmiştir. Bu kabileler, garip kelimelerin açıklanması, dilbilgisi (i'rab) ve kelime türetme (tasrif) konularında temel kaynaklar kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra Hüzeyl, bazı Kinâne ve Tay kabilesi mensupları da dilsel otorite görülmüştür. Bunların dışındaki diğer kabilelerden dilsel aktarımlar büyük ölçüde sınırlı tutulmuştur. Özellikle, aşağıda örnekleri verilen Arap Yarımadası'nın sınır bölgelerinde yaşayan ve yabancı toplumlarla yoğun ilişkileri bulunan kabilelerden dil aktarımları yapılmamıştır. Hüsâm Sa'îd en-Nu'aymî

- Lahm ve Cüzâm kabileleri, Mısır ve Kiptîlerle komşuydu.

¹¹ Johann W. Fück, *el-'Arabiyye*, çev. Ramazan Abdüttevâb (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1980), 9.

¹² Hüsâm Sa'îd en-Nu'aymî, *ed-Dirâsâtü'l-leheciyyeti ve's-savtiyyeti 'inde İbn Cinnî* (Bağdad: Dâru'r-Raşid, 1980), 72.

¹³ Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Muktebes mine'l-lehecâti'l-'Arabiye ve'l-Kur'âniyye* (İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Câmi'a, 1986), 8.

- Kudâa, Gassan ve İyâd kabileleri, Şam bölgesiyle ilişkiliydi ve çoğunlukla İbranice okuyup yazan Hristiyan topluluklarla iç içeydi.

- Teglib ve Yemen kabileleri, Yunanlılarla komşuydu.

- Bekir kabilesi, Kiptîler ve Farslarla yakın ilişkiler içindeydi.

- Abdü'l-Kays ve Ezz-i Umman kabileleri, Bahreyn'de Hindliler ve Farslarla etkileşim hâlindeydi.

- Yemen halkı, ticaret nedeniyle bölgeye yerleşen tüccarlarla yoğun temas içindeydi.

Hicaz bölgesinin yerleşik halklarından da dil aktarımı yapılmamıştır. Çünkü Arap dili kayıt altına alınmaya başladığında bu gruplar zaten çeşitli milletlerle etkileşim içinde bulunuyor ve dilleri yabancı etkiler nedeniyle saf hâlini kaybetmiş oluyordu. Bu durum, Arapçanın en saf ve özgün formunun belirli kabileler tarafından korunmuş olmasına işaret etmektedir.

Dil aktarımı konusunda önde gelen râvîler ve dilbilimciler, genellikle Arap Yarımadası'nın merkezinde yaşayan kabilelerden dil bilgisi almayı tercih etmişlerdir. Bu kabileler fasih konuşma yetenekleriyle tanınmış ve dili en saf biçimde koruduklarına inanılmıştır. Çünkü bu kabilelerin dillerine yabancı etkilerin (lahn) nüfuz etmediği düşünülmüştür. Bu bağlamda Arapçanın günümüze ulaşan fasih formunun büyük ölçüde aktarıldığı kabileler şunlardır: Kays, Temîm, Esed, Hüzeyl, Kinâne ve Tay kabilelerinin bazı üyeleri. Bu yaklaşım, fasih Arapçanın çeşitli lehçelerden oluştuğu ve zamanla bu kabileler aracılığıyla şekillendiği fikrine dayanmaktadır. Bu kabilelerin dilsel özellikleri ve tarihî süreç içindeki etkileri, Arapçanın evrimini anlamada kritik bir rol oynamaktadır.

Klasik dilbilimcilerin kabilelerin fasih konuşma yeteneklerini iki temel kritere dayandırdığı görülmektedir:

1. Coğrafi Konum: Kabilenin Mekke ve çevresine yakınlığı ile Arap Yarımadası'nın sınır bölgelerinden uzak olması. Bu uzaklık, diğer milletlerle yoğun etkileşimden kaçınarak dilin saflığını koruma avantajı sağlamıştır.

2. Bedevilik Seviyesi: Kabilenin ne kadar göçebe yaşam tarzına sahip olduğu. Bu nedenle, Hicaz kabileleri genel olarak, ayrıca Necd ve Orta Arabistan'daki kabileler, özellikle de tamamen bedevi yaşam süren topluluklar dil açısından üstün kabul edilmiştir.

Bu yaklaşımın açıkça görüldüğü kaynaklardan biri Sîbeveyhi'nin "*el-Kitab*"ıdır. Bu eserde güvenilir olarak şu kabileler belirtilmiştir: Hicaz, Temîm, Esed, Fezâre, Tay, Bekir bin Rebîa, Kays, Hüzeyl, Beni'l-Anber. Ancak, bu kabilelerin lehçelerinin büyük bir kısmı Hicaz ve Temîm lehçeleri etrafında yoğunlaşmıştır. Bu iki lehçe, Arap dilinin temel taşları olarak kabul edilmiştir.

Bu yöntem, Arap kabilelerinin fasih olanlar ve olmayanlar şeklinde sınıflandırılmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda, bazı dilbilimciler Arap lehçelerini kıyaslayarak, bir lehçenin diğerine kıyasla daha ölçülü (kurala uygun) olduğunu belirlemişlerdir. Bunun sonucunda eserlerde, Arap lehçeleri hakkında şu gibi nitelendirmeler yer almıştır: zayıf lehçe, kötü lehçe, iyi lehçe, aykırı lehçe, çirkin lehçe ve fasih lehçe. Asıl itibarı ile bir lehçe, toplumda iletişimi sağladığı sürece fasih kabul edilir. Söz konusu nitelendirmelerde ise lehçenin Kur'anı Kerim'e ve Kureyş diline olan yakınlığı ve uzaklığı temel ölçüt olarak alınmıştır.

Müberred (öl. 286/900), bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Dilinde değişiklik olmayan her Arap, kendi topluluğunun dil ölçütlerine göre fasih kabul edilir. Ancak, falanca kabile falanca kabileden daha fasih şeklindeki değerlendirmeler, o kabilenin dilinin Kur'an'a ve Kureyş lehçesine daha yakın olması anlamına gelir. Çünkü Kur'an, Arapların tüm lehçeleriyle nazil olmuştur.¹⁴

Lehçe, insanların doğuştan sahip oldukları, alışık oldukları ve içinde büyüdükleri dildir. Lehçe terimi, konuşmak için kullanılan araç olan dil veya dil ucuna uygulanır. Tüm bunlar,

¹⁴ Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî el-Müberred, *el-Fâzıl ve'l-mefzûl* (Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2000/1416), 113.

lehçenin tek bir dil içinde belirli bir ortamda var olan özel bir dil kullanımı şekli olduğu anlamına gelir.¹⁵ Bu yaklaşım, dilin tarihî ve bölgesel gelişimini anlamada önemli bir metodolojik çerçeveye sunmaktadır.

Hicri dördüncü yüzyıl sona ermeden önce, dilbilimciler ve rivayetçiler Arap lehçelerinin aktarım alanını genişletmişlerdir. Bu dönemde, lehçeler arasındaki farklılıkları göz ardı eden ve hepsinin dil açısından geçerli olduğunu kabul eden dilbilimciler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de İbn Cinnî'dir (öl. 392/1002). İbn Cinnî, *el-Hasâis* adlı eserinde, lehçelerin çeşitliliğini kabul ederek "Lehçelerin Farklılıkları ve Hepsinin Delil Olması" başlıklı bir bölüm açmıştır. Burada, bazı lehçelerin diğerlerinden daha yaygın olduğunu ve kullanımda daha baskın hale geldiğini belirtmiştir. Ancak, tüm lehçelerin dilbilim açısından değerli olduğunu ve Arap dilinin sınırları içinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Özellikle, bir kişinin herhangi bir lehçeyi kullanmasının yanlış olmadığını, ancak iki lehçeden en iyisini seçmemesi durumunda iyi bir dil seviyesine ulaşamayacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte, şiir veya seci gibi edebi sanatlarda tercihte bulunmayıp çeşitliliğe başvurması kabul edilebilir bir durumdur.¹⁶

Yukardaki veriler ışığında şu çıkarımlarda bulunmak mümkündür: Arapçanın klasik dönemdeki gelişimi, hem şehirleşmiş hem de göçebe kabilelerin dillerinden etkilenecek şekilde gelişmiştir. Dil, yaşanan çevre ve sosyal yapıyla doğrudan bağlantılıdır. Şehirlerde ticaret, zanaatkarlık ve tarım gibi faaliyetlerle daha durağan bir dil kullanımı gelişirken, kabileler sürekli hareket halinde olduklarından dilde daha hızlı değişimler meydana gelmiştir. Kabilelerin maruz kaldığı zorlu hayat şartlarında, bazı faktörler dilin evrimini teşvik ederken, bazıları mevcut dil özelliklerini koruma eğilimindedir. Ancak, dilde her zaman değişim baskın olmuştur. Dolayısıyla lehçeler asli yapısını koruyamamıştır. Bu nedenle, lehçeler arasındaki değişim oranları farklılık gösterir; bazıları hızlı ve kapsamlı bir farklılaşma yaşarken, diğerleri yalnızca belirli yönlerden dönüşüm geçirir.¹⁷ Görüldüğü üzere dilin yapısındaki değişim çevresel faktörlere bağlı olarak şekillenmektedir. Şehirleşmiş toplumlarda, dil daha sistemli bir yapıya kavuşur, konuşma daha net ve düzgün hale gelir. Kent hayatı, insanların sözcük seçiminde daha dikkatli olmasını, telaffuzlarını geliştirmelerini ve anlam kapalılığından kaçınmalarını gerektirir. Ticaret, yönetim ve eğitim gibi alanların bu süreci hızlandırdığı açıktır. Öte yandan, göçebe kabileler, sürekli hareket ettikleri için konuşmada hız ve kısalık ön plandadır. Göçebe yaşam tarzı gereği, iletişimin pratik ve hızlı olması önemlidir. Bu nedenle, lehçelerde kısa ifadeler ve hızlı konuşma eğilimi baskındır. Bu iki farklı yaşam tarzı, Arapça lehçelerinin çeşitliliğini doğurmuş ve her topluluğun dil kullanımına kendi karakteristik özelliklerini kazandırmıştır.

Modern dilbilimcilere göre, dilsel metinlerin farklı lehçelerden toplanması, Arapça dil bilgisi kurallarının oluşturulmasında bazı anlaşmazlıklara yol açmıştır. Klasik dilbilimciler bu süreçte yalnızca Kur'ân ve Cahiliye dönemi Arapçasıyla yetinseydi, birçok tartışmalı konu ortaya çıkmaz ve karmaşık dilsel yorumlardan kaçınılabilirdi. Ancak, dili altı büyük Arap kabilesinden almak ve kuralları buna göre oluşturulmak, Arapçanın yapısını daha çeşitli ve kapsayıcı hale getirmiştir. Bunun sonucu olarak, dil bilgisi kuralları genişlemiş ve daha kapsamlı bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu çeşitlilik, dilbilimsel yorum farklılıklarını da beraberinde getirmiş, bazı dil fenomenlerinin tam olarak anlaşılması zorlaşmıştır.¹⁸

Aynı şekilde modern dilbilimcilere göre temel metinlerin derlenmesinde uzun bir zaman diliminin esas alınması bazı dilsel karmaşıklıklara neden olmuştur. Çünkü klasik dilbilimciler, derleme faaliyetlerini Cahiliye dönemi, İslam'ın doğuşu, Emevi dönemi ve Abbasilerin belirli bir dönemini içeren geniş bir zaman dilimine yaymışlardır. Bu uzun süreç, dilin sesbilimsel, morfolojik, sözdizimsel ve anlamsal düzeylerde gelişime açık hale gelmesine yol açmıştır. Modern

¹⁵ Hilâl, *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye neş'eten ve tatavvuren*, 33.

¹⁶ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî el-Bağdâdî İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beirut: Dâru'l-Hüdâ, 1952), 1/112.

¹⁷ İbrâhim Enîs, *Fi'l-Lehecâti'l-'Arabiyye*, 86-87.

¹⁸ Muhammed Salâhaddîn Mustafa, *en-Nahvü'l-vasfî min hilâli'l-Kur'âni'l-Kerîm*. (Kuveyt: Müessesetü 'Alî Cerrâh, 1979), 16-23.

anlayışa göre tek bir çağın esas alınsaydı daha tutarlı bir dil yapısı oluşturulabilirdi. Çünkü her dönem, kendine özgü dil özellikleri ve kullanım biçimleriyle öne çıkmaktadır.

Temmâm Hassan (öl. 1432/2011), klasik dilbilimcilerin yöntemlerine yönelik iki temel eleştiriyönelmektedir:

1. Farklı dönemlerin birlikte ele alınması: Arapçanın gelişimi İslam'dan yaklaşık 150 yıl öncesinden başlatılarak "ihticac dönemi"nin sonuna kadarki süreç içerisinde incelenmiştir. Ancak, bu uzun süreç içinde dil sabit kalmamış, çeşitli düzeylerde değişimler geçirmiştir. Dolayısıyla dil, zamanla sesbilim, morfoloji ve sentaks açısından geliştiği için tek bir yapı olarak ele alınamaz.

2. Lehçelerin karıştırılması ve ortak bir dilbilgisi oluşturma çabası: Farklı Arap lehçeleri tek bir dilbilgisel çerçeve içinde birleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak, lehçeler arasındaki farklılıkların göz ardı edilmesi, dilbilimsel analizlerin doğruluğunu etkileyebilir. Çeşitli lehçeleri tek bir sistemde toplamak, bazı dil yapılarının orijinal kullanımını bulanıklaştırabilir.¹⁹

2. ORTAK DİLİN (FUSHA) DOĞUŞU ve GELİŞİMİ

Arapça, oluşumunun nedenleri bakımından diğer dillerin ortaya çıkış sebeplerinden farklı değildir. Dolayısıyla Arapçanın oluşum koşullarını anlamak için ortak dillerin nasıl ortaya çıktığı sorusunun cevabı aranmalıdır. Dilbilimsel gelişim süreçleri, dillerin zıt iki temel eğilim doğrultusunda evrildiğini göstermektedir.

1. Bölünme eğilimi, bir dilin zaman içerisinde farklı lehçeler ve alt gruplar oluşturarak dallanmasını ifade eder.

Örneğin, Cermen dili İngilizce, Almanca ve Hollandaca gibi ayrı dillerin ortaya çıkışına neden olmuştur.

2. Birleşme eğilimi, belirli sosyokültürel ve tarihi koşullar altında ortak bir dilin oluşması sürecidir. Bu süreç, baskın hale gelen bir lehçenin diğer lehçeler üzerinde üstünlük kurmasıyla gerçekleşir.

Nitekim, Paris lehçesi, Fransızca'nın edebi ve yazı dili olarak kabul edilmesine öncülük etmiştir. Benzer şekilde, Londra lehçesi, İngiltere'de diğer lehçelere egemen olmuş ve İngilizce'nin temelini oluşturmuştur.

Dilsel birleşme genellikle toplumsal iletişim gereksinimlerine dayanır. Bireyler arasındaki etkileşimi güçlendirme ve ortak bir anlayış geliştirme amacı, konuşma biçimlerinin yakınlaşmasını beraberinde getirir. Yani toplumlar dilsel ayrılmaya karşı direnç göstermeseydi, giderek daha karmaşık ve bölünmüş bir iletişim yapısı ile karşı karşıya kalılabildi.

Dilbilimcilere göre, ortak bir dilin oluşum süreci kademelidir ve tek bir nesilde veya iki nesilde tamamlanmamıştır. Bu süreç, uzun bir zaman dilimi gerektirir ve toplumsal, siyasi, ekonomik ve kültürel koşullara bağlı olarak şekillenir. Dilin standardizasyonu ve ortaklaşması, iletişim, etkileşim ve ortak yaşam deneyimleri ile doğrudan ilişkilidir. Ortak bir dilin oluşumu, farklı lehçeler konuşan bireylerin savaşlar nedeniyle zorunlu etkileşime girmesi, ticari pazarların kurulması, farklı toplulukların bir araya geldiği dini toplantılar gibi faktörler sonucunda gelişebilir. Bu tür tekrarlayan etkileşimler, zaman içinde lehçeler arasındaki farkların doğal olarak erimesine ve konuşanlar tarafından fark edilmeden dilin bütünleşmesine yol açar. Bu sosyodilbilimsel süreç, dilin yalnızca bir iletişim aracı olmaktan öte, toplumsal birlikteliğin bir göstergesi haline geldiğini göstermektedir.

Ortak dillerin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi üzerine yapılan araştırmalar, bu dillerin oluşumunu belirleyen faktörlerin kesin olarak tespit edilmesinin zorluğunu ortaya koymaktadır. Hangi unsurun daha büyük etkide bulunduğunu belirlemek çoğu zaman güçtür. Çünkü ortak dilin oluşumu çeşitli sosyopolitik ve kültürel değişkenlerin etkileşimine bağlıdır. Ayrıca, bu faktörlerin her durumda aynı biçimde ve birlikte bulunması gerektiği anlamına gelmez. Dilsel birleşme süreci

¹⁹ Temmâm Hassân, *el-Luğa beyne'l-mi'yâriyye ve'l-vasfiyye* (Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısriyye, 1958), 24-25.

farklı koşullar altında farklı dinamiklerle gerçekleşebilir; bazı durumlarda siyasi ve ekonomik faktörler belirleyici olurken, bazı durumlarda kültürel etkileşim ve iletişim ön plana çıkabilir.

Ortak bir dilin oluşum sürecinin başlangıç aşamasında, belirli bir merkez etrafında şekillendiği gözlemlenir. Bu merkez, siyasi ve kültürel nüfuza sahip olup çevresindeki bölgeler üzerinde dilsel bir baskınlık kurar. Diğer bölgeler ilgili merkezin liderliğini kabul eder, insanların bu merkeze göç etmesiyle karşılıklı dilsel etkileşim başlar. Yerel lehçeler hem dışarıdan etkilenir hem de dışarıdakileri etkiler. Bu süreç sonunda, yerel lehçe, farklı dil öğeleri ile etkileşime girerek melez ve uyumlu bir konuşma biçimi oluşturur. Ortaya çıkan dil, geniş bir toplumsal kabul görebilerek farklı dil ortamlarında yayılır ve ortak iletişim aracı haline gelir. İşte bu fenomen, “ortak dil” olarak tanımlanır.²⁰

Dil merkezleri, genellikle başkentler ve büyük şehirler olarak şekillenir. Bu şehirler, siyasi, ekonomik ve kültürel koşulların elverişli olduğu yerlerdir. Bir ulusun içinde belirli bir lehçe üstünlük kazandığında, zamanla resmi dil, yani ulusal veya edebi dil haline gelir.

Ortak dil, kendine özgü özelliklere sahip olup, etkileşimde bulunduğu lehçelerle birleşerek uyumlu bir dilsel yapı oluşturur. Dilbilimciler, ortak dilin en belirgin özelliklerinin iki temel nitelik etrafında şekillendiğini belirtmektedir.

1. Dilsel Üstünlük: Ortak dil, çoğu zaman gündelik konuşmalarda kullanılan lehçelerden daha yüksek bir dil seviyesi taşır. Günlük yaşamda doğal olarak kullanılmaz; bunun yerine, etkili ve güzel konuşmanın ölçütü olarak kabul edilir. Bir kişi bu dili akıcı ve doğru şekilde kullandığında, toplum onun kültürel seviyesini daha yüksek bir noktaya yerleştirir.

2. Bağımsız Dil Kimliği: Ortak dil, başlangıçta belirli bir lehçeye dayansa da zamanla diğer lehçelerden öğeler alıp bütünleşerek kendi başına bağımsız bir yapı kazanır. Zaman içinde, bu dil başlangıçtaki kaynaklarından tamamen koparak belirli bir yerel kimliğe bağlı olmaktan çıkar. Böylece, herkes tarafından sahiplenilen ve belirli bir topluluk ya da bölgeye ait olmayan bir dil haline gelir. Bu nedenle, tüm konuşanlar arasında genel bir saygı ve kabul görülür.²¹

Ortak Arapçanın kökenleri üzerine yapılan dilbilimsel incelemeler, bu dilin bütün Arap lehçelerinin birleşimiyle mi, yoksa tek bir baskın lehçenin egemenliğiyle mi şekillendiği sorusunu gündeme getirmektedir. Eğer baskın bir lehçenin diğerlerini geride bırakarak ortak dil haline geldiği varsayılıyorsa, bu lehçenin hangisi olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Ancak, Arapçanın erken gelişim süreci hakkında kesin ve ayrıntılı veriler bulunmamaktadır. Arapçanın tarihsel evrimini belirleyen en eski belgeler Cahiliye Dönemi ile sınırlıdır; bu dönem, İslam'ın ortaya çıkışından yaklaşık 150 yıl öncesine kadar uzanmaktadır. İslam öncesi dönemin başlangıcını 5. yüzyıl, İslam'ın başlangıcını da 610 kabul edersek, bu dönemin süresi 200-210 yıl olur. Ancak, Câhız (öl. 255/869) da dâhil olmak üzere İslam öncesi şiirinin bağlamını tanımlayan bazı kişiler, görüşlerini sadece Kureyş'in cahiliye dönemiyle, yani İslam'ın ortaya çıkmasından hemen önceki Mekke dönemiyle sınırlamışlardır; bu durumda, bu dönemin süresi 100-150 yıl olur. Ancak, biz bu dönemi araştırmamızın amaçlarına uygun şekilde tanımladık.²²

2.1. Fusha ve Lehçelere Dair Görüşler

Klasik dilbilimciler, Fushanın Kureyş'in dili olduğu görüşünü benimsemiştir. Çünkü Kureyş, onlara göre Arapların en fasih ve dil bakımından en saf olanıydı. Bunun sebebi, Kureyş'in Kâbe'nin yanında yaşamasıydı. Bu komşuluk, onlara manevi ve edebi bir otorite kazandırmıştı. Çeşitli Arap kabilelerinden heyetler gelir ve Kureyş, bu lehçelerin kendilerine uygun olanlarını

²⁰ Ahmet İbrâhim Enîs, *Müstakbelü'l-luğati'l-'Arabiyyeti'l-Müştereke* (Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Misriyye, ts.), 7.

²¹ İbrâhim Enîs, *Müstakbelü'l-luğati'l-'Arabiyyeti'l-Müştereke*, 5-6.

²² Theodor Nöldeke, *Min Târihi ve Nakdi's-Şi'ri'l-Kadîm*, çev. Abdurrahman Bedevî (Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1986), 19; Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, çev. Abdülhalim en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1977), 55; Regis Blachere, *et-Te'sîrât ve'l-müşkilâtü'l-letî tûsîruhâ rivâyâtü's-Şi'ri'l-'atîk*, çev. Abdurrahman Bedevî, ts., 283; Şevkî Dayf, *el-'Asrû'l-Câhilî* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1976), 38-39; Abdulaziz Nebevî, *Dirâsât fi'l-edebi'l-Câhilî* (Kahire: el-Mektebetü'l-Misriyye, 1999), 12-13; Ahmed el-İskenderî - Mustafa Anânî, *el-Vasîf fi Edebi'l-'Arabî ve Târihih* (Matba'atü'l-Ma'ârif ve Mektebetühâ, 1931), 44-45.

seçerdi. Kendi beğenilerine en uygun olan, fasih Arapçanın yüksek seviyeli bir formu olarak gördükleri ifadeleri alıp, kaba ve uygunsuz söylemlerden kaçınırlardı. Böylece dilleri lehçe karışımından arınmış bir hâlde saf kalmıştı.

Ebu'l-Hasan Ahmed bin Fâris (öl. 395/1004) bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Arapların coğrafi ve edebî özelliklerine vakıf alimler, Kureys'in en fasih Araplar olduğu konusunda ittifak etmiştir. Çünkü Allah, tüm Araplar arasından onları seçmiş ve Kureys'in içinden rahmet peygamberi Muhammed'i (s.a.v.) göndermiştir. Böylece Kureys'i kutsal evinin sakinleri ve harem bölgesinin muhafızları yapmıştır... Kureys, fasih dili ve güzel ifade tarzıyla, Araplardan kendilerine gelen heyetlerden en iyi dil ve en saf ifadeleri seçerdi. Böylece, seçtikleri dil unsurları, kendi doğal yetenekleri ve eğilimleriyle birleşerek, onları Arapların en fasihi yapmıştır.²³

Aynı minvalde Süyûtî (öl. 911/1505), Ebû Nasr el-Fârâbî'den şu ifadeleri nakletmektedir: "Kureys, Araplar arasında en iyi şekilde fasih kelimeleri seçme yetisine sahipti. Telaffuz açısından en kolay, işitildiğinde en güzel ve insanın iç dünyasını ifade etmede en açık kelimeleri kullanırlardı."²⁴

Ayrıca, Ferrâ (öl. 207/822) da konuyla ilgili şöyle demektedir:

Araplar her yıl hac mevsiminde toplanır ve cahiliye döneminde Kâbe'yi ziyaret ederdi. Kureys, Arapların dillerini dinlerdi. Beğendikleri ifadeleri alıp konuşmalarına dahil ederlerdi ve böylece en fasih Arap kabilesi haline geldiler. Dilleri, hoş karşılanmayan ve çirkin bulunan kelimelerden arınmış hale gelmişti.²⁵

Kureys'in fesahatini ve yüksek konumunu vurgulayan bu ifadeleri çoğaltmak mümkündür. Bunlardan hareketle Kureys lehçesi, seçtikleri kelimelerin akıcılığı, sert ifadelerden kaçınmaları ve farklı kabilelerin lehçelerinden en uygun olanlarını seçmeleri sayesinde bu yüksek konuma erişmiştir denilebilir.

Kureys lehçesinin diğer Arap kabilelerinin lehçelerinden etkilenmesi, sürekli etkileşim sonucu ortaya çıkan bir durum olarak kabul edilmektedir. Modern dilbilim araştırmaları, lehçeler arasındaki temasın dil farklılıklarını azaltıp lehçeler arasındaki uçurumları daralttığını, hatta zamanla belirli bir lehçenin diğerleri üzerinde baskın hale gelebileceğini öne sürmektedir. Bu süreç, baskın lehçenin diğer lehçelerin bazı özelliklerini alarak kendi yapısına dahil etmesiyle ilerler. Ancak, modern dilbilim bakış açısına göre, klasik âlimlerin Kureys lehçesinin en fasih Arap lehçesi olduğu yönündeki kesin yargıları kabul edilemez. Çünkü lehçelerin karşılaştırmalı üstünlüğü objektif bir değerlendirme ile belirlenemez.²⁶

Bununla beraber bir grup modern dilbilimci, klasik bilginlerle aynı görüşe sahip olup Kureys lehçesini yüksek bir konuma yerleştirmiştir. Onlara göre bu lehçeyi diğer lehçelere üstün kılan şey, Kureys halkının sahip olduğu kültürel birikim, sosyal statü ve siyasi güçtür. Ayrıca, Kureys'e aktarılan dil unsurları, lehçelerini daha zengin hale getirmiştir. Kureys lehçesi, şiirlerde ve büyük toplantılarda yapılan konuşmalarda kullanılmıştır. Kur'an ve hadislerin dili olduğu gibi, dini, edebi ve bilimsel mirasın da taşıyıcısı olmuştur.

Klasik bilginlerle aynı görüşe sahip modern dilbilimcilerden biri Ali Abdulvahid Vâfi'dir (öl. 1412/1992). Vâfi, Kureys lehçesinin diğer lehçelerle olan etkileşimi sonucu üstünlüğünü şöyle açıklamaktadır:

²³ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî İbn Fâris, *es-Sâhibî fî fihri'l-luğa*, thk. Mustafa eş-Şüveymî (Beyrut: Müessesetü Bedrân, 1964), 52.

²⁴ es-Süyûtî, *el-Müzhir fî 'Ulûmi'l-Luğa*, 1/211.

²⁵ Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, thk. Muhsin Mehdî (Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 2004), 144; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-Süyûtî, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğa* (Kahire: Mektebetü Dâru't-Turâs, 1962), 1/211. Bu ifade el-Ferrâ'dan nakledilmiştir; ancak el-Ferrâ'nın eserlerinde bunu doğrulayan herhangi bir metne rastlanmamıştır. Bununla birlikte, es-Süyûtî bu ifadeyi birkaç yerde zikretmiştir. Bunlardan biri de "el-İkthâh fî Uşûli'n-Nahv" adlı eserinde, "Kureys lehçesinin diğer lehçelere üstün kılındığı sebepler" başlıklı on beşinci meselede yer almaktadır.

²⁶ Ali el-Kâsimî, *'İlmu'l-Luğa ve sinâ'atü'l-mu'cem* (İmâdetü Şuûni'l-Mektebât, Câmi'atü'l-Melik Suûd, 1975), 88.

Kureyş lehçesi, lehçeler arasında kelime hazinesi en geniş, dili en zengin, üslubu en zarif, mükemmeliyete en yakın ve farklı ifade türlerinde en başarılı olan lehçedir. Bu, halkına sunulan kültürel imkanlar, gelişme fırsatları ve çeşitli Arap lehçeleriyle olan yoğun etkileşimi sayesinde mümkün olmuştur. Ayrıca, diğer lehçelerden geçen unsurlar, Kureyş'in dilini daha da zenginleştirmiş ve ifade kabiliyetindeki eksiklikleri gidermiştir. ... İşte bu, Kureyş'in lehçesine olan etkidir. Diğer Arap lehçeleri üzerinde üstünlük kurması sonucunda, tüm Arap kabileleri arasında edebiyat dili haline gelmiştir. Şiirler bu lehçeyle yazılmış, hitabetler yapılmış, atasözleri ve hikmetli sözler kaydedilmiş, mektuplar kaleme alınmış, diplomatik görüşmeler yürütülmüş, edebi yarışmalar düzenlenmiş ve toplantılar ile tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Kureyş, bu statüye peygamberin gönderilmesinden çok önce ulaşmıştır.²⁷

Yine bu dilbilimcilerden bir diğeri Hasan Avn'dır (öl. 1371/1952).²⁸ Onun konuyla alakalı değerlendirmesi şu şekildedir:

Ne zaman ki Kureyş, Hicaz topraklarında yükseldi ve diğer kabileler üzerinde egemenlik kurarak din, siyaset ve ekonomi alanlarında liderlik etmeye başladı, işte o zaman lehçesi diğer lehçelere üstünlük sağladı ve baskın hale geldi... Ve işte bu lehçe, bize dini, edebi ve bilimsel mirası aktaran lehçedir. Aynı zamanda Kur'an'ın, hadislerin ve Arap edebiyatının dilidir.²⁹

Kur'an'ın, hadislerin ve edebiyatın mutlak dili olarak sadece Kureyş lehçesini kabul etmek tarafımızca doğru bir yaklaşım değildir. Daha önce ortak dillerin oluşumu konusunda belirtildiği gibi, bu diller başlangıçta belirli bir lehçenin sosyal, ekonomik ve kültürel nedenlerle diğerlerine üstünlük sağlamasıyla ortaya çıksa da, zamanla herkesin dili haline gelir. Bu dilin ilk kökenleri zamanla unutulur ve belirli bir bölgeye veya tek bir yerel çevreye ait olduğu düşünülmez. Çünkü söz konusu yapı yayılıp farklı dil toplulukları arasında benimsendiğinde, bünyesine yeni ortak unsurlar katarak gelişir. Yayılımı arttıkça, yerel lehçelerden daha fazla özellik alır ve bu şekilde dönüşüm geçirir.³⁰

Ortak Arapça, başlangıçta Kureyş lehçesi temelinde oluşmuş olsa da, yıllar içinde farklı Arap kabilelerinden dilsel özellikler kazanmıştır. Bu durum, Kureyş'in çeşitli vesilelerle diğer kabilelerle kurduğu temasın bir sonucudur. Bu yüzden artık ortak dil yalnızca Kureyş lehçesi değil, çeşitli Arap lehçelerinin uyumlu bir birleşimidir. Nitekim Eski Arap lehçeleri üzerine yapılan çalışmalarda "nebre" yani hemzenin belirgin şekilde telaffuzu özelliğinin, Arap Yarımadası'nın merkezi ve doğusundaki kabilelere (Temîm ve çevresindeki kabileler) özgü olduğu, buna karşılık hemzenin kolaylaştırılması veya hafifletilmesi gibi özelliklerin ise kuzey ve batıdaki kabilelerin (Kureyş ve Hicaz bölgesindeki kabileler) lehçelerine ait olduğu belirtilmiştir.

İbn Manzûr (öl. 711/1311), bu durumu aktardığı bir nakilde şöyle ifade etmektedir:

Ebû Zeyd dedi ki: Hicaz halkı, Hezîl, Mekke ve Medine halkı nebre yapmaz. Bize İsa bin Ömer geldi ve şöyle dedi: Temîm'in konuşmasından ancak nebre ile faydalanılabilir; onlar nebre özelliği taşıyan bir topluluktur. Hicaz halkı ise zaruret halinde nebre yapar.³¹

Aynı şekilde Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf (öl. 236/850): *قد توضيت* diyerek hemze kullanmamış ve hemzeyi 'ye' harfine çevirmiştir. Hemzenin bu şekilde, kullanıldığı diğer durumlar da böyledir.³² Ayrıca Tayy kabilesi, duraklamada elif harfini bazen 'asâ'da olduğu gibi hemzeye, bazen 'asû'da olduğu gibi vâv'a, bazen de 'asî'de olduğu gibi yâ'ya çevirirdi. Tek bir kabilenin bu farklı lehçe kalıplarını telaffuz etmesi anlaşılabilir bir durumdur. Bu nedenle Tayy kabilesinin bir kısmının

²⁷ Ali Abdülvâhid Vâfi, *Neş'etü'l-luğa* (Kahire: Dâru'n-Nehdat, 1947), 106-108.

²⁸ Lisans derecesini Kahire Üniversitesi Sanat Fakültesi'nden, yüksek lisans derecesini ise aynı üniversitenin Arapça Bölümü'nden almıştır. 1948 yılında Fransa'daki bir üniversiteden doktorasını almıştır ve tezinin başlığı "Latin Tabs'ın Gözünden Mısır"dır. Daha sonra Mısır'a dönerek İskenderiye Üniversitesi Sanat Fakültesi Arapça Bölümü'nde yardımcı doçent olarak çalışmıştır.

²⁹ Hasan 'Avn, *el-Luğa ve'n-Nahv* (İskenderiye: Matba'atu Royâl, 1952), 42.

³⁰ Ramazan Abdüttevâb, *Fusûl fi fikhî'l-luğa*, ts., 168.

³¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru sâdır, 1993/1412), 22-24.

³² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 22-24.

hemze ile, bir kısmının vâv ile, bir kısmının da yâ ile telaffuz ettiğini düşünüyoruz. Ya da belki de bu lehçeler Tayy'da aynı anda değil, farklı zamanlarda ortaya çıkmıştır, ya da belki de vâv'ı ref halinde, yâ'yı ise nasb ve cerr hallerinde kullanmışlardır.³³

Bu ifadeden Temîm lehçesinin hemzenin vurgulanmasını (tahkîku'l-hemz) benimsediği, Kureys lehçesinin ise onu kolaylaştırdığı (değiştirdiği) anlaşılmaktadır. Fasih Arapça, hemzenin belirgin telaffuzunu Temîm'den almış ve zamanla şiir, hitabet ve nesir gibi alanlarda bu özellik yaygınlaşmıştır. Hicaz kabileleri, günlük kullanımlarında hemzeyi kolaylaştırmış olsalar da, edebi üsluplarda hemzenin belirgin telaffuzunu sürdürmüşlerdir. Bu durum, "*Hicaz halkı zorunlu kaldıklarında hemzeyi vurgular.*" şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca, Kureys'i diğer kabilelerle karşılaştırmadan, aynı kabilenin kendi içindeki farklılıkları da söz konusudur. Kabilelerin ve yaşadıkları çevrelerin farklı olması bu örneklere yol açmıştır. En uygun ifadeyle denilebilir ki, Araplar çeşitli halklar, kabileler, boylar, kollar ve aşiretlerden oluşan farklı ve çeşitli topluluklardır. Arapça ise sonuçta bir uzlaşma dilidir; dolayısıyla bazıları "celâl" kelimesini değersiz bir şey için, bazıları ise yüce bir şey için kullanmışlardır. Böylece bu kelimenin her iki anlamı da onlardan nakledilmiştir.³⁴ İbrahim Enîs Ahmed (öl. 1397/1977), bu ifadeyi "Bu zorunluluk, onların fasih dile başvurmaları ve resmi alanlarda hemzeyi vurguladıkları anlamına gelir."³⁵ şeklinde değerlendirmektedir.

Görüldüğü üzere Kureys lehçesinin fasih Arapça olduğunu öne süren birtakım modern araştırmacıların tutumu doğru görünmemektedir. Çünkü fasih Arapça sadece Kureys lehçesinden ibaret değildir. Bunun göstergelerinden biri, fasih Arapçanın hemze içermesi, Kureys lehçesinde ise hemzenin kullanılmamasıdır. Fasih Arapçanın çeşitli Arap lehçelerinin bir karışımı olduğunu savunan diğer modern araştırmacıların tutumu daha isabetli ve dilbilimsel bakış açısına daha yakın görünmektedir. Her ne kadar oluşum aşamasında Kureys lehçesi temel alınmış olsa da, bu lehçeye farklı lehçelerden birçok özellik nakledilmiştir. Söz konusu karışım, zamanla gelişerek genel bir çerçeveye oturmuş ve bağımsız bir yapı haline gelmiştir. Fasih Arapça daha ciddi ve resmi alanlarda kullanılırken, lehçeler günlük yaşamda ve genel işlerde tercih edilmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden biri olan İbrahim Enis, Fasih Arapçanın Mekke'de ortaya çıkışını ve gelişimini ele almıştır. Ona göre, Mekke'deki koşullar ve etkenler bu dilin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Enis bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Böylece, Mekke lehçesi temel alınarak birçok özelliği oluşturulan ortak bir dil ortaya çıktı. Ancak bu dil, Mekke'ye gelen farklı lehçelerden de birçok özellik aldı. Zamanla gelişerek kendi meselelerini şekillendirdi ve tüm lehçelerden bağımsız bir kimlik kazandı. Daha sonra kabileler ve heyetlerle birlikte yayılıp tüm yarımadaya ulaştı. Şairlerin şiir yazdığı, hatiplerin konuşmalar yaptığı ve resmî söylemlerde kullanılan bir dil hâline geldi. O, edebi ve ideal bir dil olarak tüm Araplar tarafından hayranlık ve takdirle karşılandı.³⁶

Yani Fasih Arapça, farklı kurallar ve kökenler birleşimidir. Zamanla bu genel formu almış ve herhangi bir kabile tarafından sahiplenilmemiştir. Ayrıca, eski Arapların belirli bir çevresine özgü kalmamış, farklı bölgelerde varlığını sürdürebilmiştir.

İslam'dan önce oluşan Fasih Arapça, tüm Arapların dili hâline gelmiştir. Kur'an-ı Kerim de Arap kabilelerinin tamamının anlayabileceği bu dille indirilmiştir. Dolayısıyla -bazen bazı eserler ve rivayetlerde benzer ifadeler geçse de- Kur'an yalnızca Kureys lehçesini temsil etmez, Araplar arasında ortak kullanılan bu dili yansıtır. Bu dil, edebiyatın, şiirin, hitabetin ve yazının temel aracı kabul edilmiştir.

³³ Ahmed Alemüddin Cündî, *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye fi't-türâs* (Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, 1983), 497.

³⁴ Muhammed Riyâd Kerîm, *el-Müktedab fi lehecâti'l-'Arab*, 1996/1417, 187.

³⁵ İbrâhim Enîs, *Fi'l-Lehecâti'l-'Arabiyye*, 87.

³⁶ İbrâhim Enîs, *Müstakbelü'l-luğati'l-'Arabiyyeti'l-Müştereke*, 9.

Aynı şekilde Dâvûd Abde³⁷, Arapçanın klasik metinlerini incelediğinde, dil kurallarının bazen tutarlı olmadığını fark eder. Bu durumu örneklerle destekleyerek, Fasih Arapçanın aslında farklı lehçelerin bir birleşimi olduğunu ileri sürer. Çünkü Fasih Arapça tek bir lehçeye dayanmış olsaydı, dil kuralları daha tutarlı ve düzenli olurdu. Abde konuyla alakalı şu ifadeleri kullanmaktadır: "Klasik Arapça metinler incelendiğinde, çelişkili kuralların ve daha pek çok farklı unsurun varlığı görülür. Bu da şüpheye yer bırakmaksızın, Fasih Arapçanın tek bir lehçe değil, birçok lehçenin birleşimi olduğunu gösterir."³⁸ O, bazı yönleriyle önceki görüşlerle örtüşen, ancak diğer açılardan farklılaşan bir tutum benimsemektedir.

Abduh Râcihî (öl. 1431/2010), klasik âlimlerin görüşlerini incelediğinde, onların yalnızca Kureyş lehçesini Fasih Arapça kabul ettiklerini fark eder. Bu yargının nedenlerini araştırdığında, bunun özellikle de Hz. Peygamber'in Kureyşli olması gibi sebeplerle Kureyş lehçesinin yüceltilmesine dayandığını görür. Daha sonra, modern dilbilimcilerin görüşlerini ele alır ve onların da eski âlimlerin izlediği yolu takip ettiklerini belirtir. Pek çok örnek sunarak, bu görüşlerin genellikle eski söylemleri tekrarladığını ve dilbilimsel kanıtlara dayanmadığını gözlemlediğini ifade eder. O, daha sonra kendi görüşünü sunar ve Fasih Arapçanın çeşitli Arap lehçelerinin bir karışımı olduğunu savunur. Bu konuda bazı modern dilbilimcilerle hemfikirdir, ancak onlardan ayrıldığı nokta, bu ortak dilin belirli bir kabileye ait olmadığı, tüm Araplara ait olduğudur. Çünkü ona göre yalnızca Kureyş, Temim veya Hüzeyl kabilelerine özgü olmayan, farklı kabilelere ait şiir ve nesir metinleri arasında büyük farklar gözlenmez. Bu ortak dile rağmen, farklı lehçeler kendilerine özgü bazı dil özelliklerini korumuştur. Bu özelliklerin bir kısmı Fasih Arapçaya dahil olmuş olsa da Kureyş lehçesinin diğerlerine baskın olmadığını söylemek mümkündür.³⁹

Klasik ve modern dilbilimcilerinin yaklaşımları incelendiğinde Fasih Arapçanın oluşumu konusunda farklı bakış açıları olduğu görülmektedir. Tutarlı ve isabetli görüş ise, Fasih Arapçanın çeşitli Arap lehçelerinin bir karışımı olduğudur. Bununla beraber Kureyş lehçesinin bu karışımda baskın olduğu iddiasını tamamen kabul etmek mümkün değildir. Çünkü bu yapı şayet Kureyş lehçesini temel aldıktan sonra diğer lehçelerle birleşerek oluştuysa, zamanla bu karışımın belirli bir dil ortamına ait olmadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bu ortak dilin yayılmasıyla birlikte, zaman içinde farklı yerel lehçelerden daha fazla özellik alması kaçınılmaz olmuştur. Bu durum, Kureyş lehçesinin baskın olmasını desteklememektedir. Kureyş lehçesinin bu dil karışımında baskın olduğu yaklaşımı, rivayetlere dayanan bir tercihtir ve bilimsel bir kanıtı dayanmamaktadır. Çünkü Fasih Arapça oluşmadan önceki Kureyş lehçesine veya diğer Arap lehçelerine ait dilbilimsel metinler elimizde bulunmamaktadır. Bu yüzden, her lehçenin bu ortak dile ne ölçüde katkı sağladığını belirlemek mümkün değildir. Bu durumda, Kureyş lehçesinin üstünlüğünü savunmak ancak tahmin ve varsayımlar üzerine kurulabilir.

Fasih Arapçanın farklı lehçelerin bir birleşimi olduğu görüşü, dilbilimsel metinlerle doğrulanmaktadır. Odaklanılması gereken nokta, bu yapıda hangi lehçenin baskın olduğu değil bir karışım olduğudur. Çünkü bu husus temellendirilebilir bir noktadır. Nitekim aşağıdaki örnekler üzerinde de görüleceği üzere Arapça cümle yapısına dair tahliller bu durumu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

2.2. Lehçesel Özelliklerin Fasih Arapça Cümle Yapısındaki Rolü

Dil, toplumsal bir olgudur; toplumla bağ kurar, onun içinde gelişir, ilerlemesiyle ilerler, gerilemesiyle geriler. Dünyadaki her dil sürekli değişim ve gelişim içerisindedir. Bu değişim, dilin her çağında ve çeşitli seviyelerde meydana gelir. Her dönemde yeni kelimeler ve yapılar ortaya

³⁷ Arap diliyle, özellikle de ses bilimi (fonetik) ve anlam bilimi (semantik) ile ilgilenen bir dil âlimidir. Aslen Ürdünlüdür. Filadelfiya Üniversitesi'nde Arap Dili Bölümü Başkanlığı görevini yürütmüştür. "Arapça Ses Bilimi Üzerine İncelemeler" ve "Arap Medyasında Dil Hataları" adlı eserleri de dâhil olmak üzere çeşitli çalışmaları bulunmaktadır.

³⁸ Dâvûd Abduh, *Ebhâs fi'l-luğa* (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1973), 80.

³⁹ Abduh Alî İbrâhîm er-Râcihî, *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye fi'l-Kirâti'l-Kur'âniyye* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1979), 48-49.

çıkarken, bazı eski kelimeler ve yapılar kaybolur veya terk edilir. Bu süreç, dili kullananların bilinçli bir çabası olmadan, hatta farkına varmadan gerçekleşir.⁴⁰

Dil, toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve hayatın çeşitli yönlerini kapsayabilmesi için gelişir. Eğer bireylerin yaşam koşulları; değerler, medeniyet veya inançlar doğrultusunda değişirse, dilde yeni dilbilimsel fenomenlerin ortaya çıkması ve önceki yapılarının dönüşmesi kaçınılmazdır. Bu süreç, dilin daha geniş ve güçlü bir ifade kapasitesine ulaşmasını sağlar. Dilin evrimi, yaşam dinamiklerine bir yanıt niteliğindedir ve bu yüzden bir dilin çağlar boyunca durağan kalması düşünülemez. Tarihsel bakış açısı, dilde zaman içinde meydana gelen dilbilimsel olayları anlamamıza yardımcı olur. Çünkü bazen bir dil yapısının iki veya daha fazla versiyonuna rastlanabilir; bunlardan biri tarih açısından daha eski bir dönemi yansıtırken, diğerleri zamanla değişmiş olabilir.⁴¹

Dil, kendi lehçeleriyle veya diğer dillerle etkileşimde bulunduğu, bu süreç karşılıklı bir etkilenme ile sonuçlanır. Genellikle, farklı dillerden veya lehçelerden birçok özellik bu etkileşim sayesinde aktarılır. Bu durum, dilin gelişim süreçlerinden biridir ve dilin doğal evrimini destekler. Bu bağlamda, karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları büyük önem taşır. Çünkü diller arasındaki bu etkileşim, çeşitli dilbilimsel olayların anlaşılmasına yardımcı olur ve dilin gelişim dinamiklerini daha derinlemesine inceleme fırsatı sunar. Arapça, diğer dillerden tamamen farklı bir olgu değildir; aksine, tüm dillerin değişim yasalarına tabi olan bir dildir. Her aşaması, uzun bir gelişim sürecinin halkalarından biridir. Bu nedenle, herhangi bir dil döneminin diğerlerinden bağımsız olarak incelenmesi veya karşılaştırmalı dil çalışmaları göz ardı edilerek değerlendirilmesi uygun değildir.

Bilindiği üzere, Fasîh Arapça eski lehçelerle etkileşime geçmiş ve birçok lehçesel özelliği bünyesine katmıştır. Böylece, farklı lehçelerden gelen unsurların birleşimi hâline gelmiş ve bu durum, dilin anlam ve gramer düzeylerinde zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.⁴² Bu çalışmada özellikle Arapça cümle yapısı üzerinde durulmaktadır. Farklı dönemlerde Arapça cümle yapısının birden fazla formda bulunabildiği ve bu varyasyonların birbirleriyle uyum içinde varlıklarını sürdürdükleri gözlemlenmiştir. Ancak dilin yazıya geçirilmesiyle birlikte dil âlimleri belirli kurallar oluşturmuş ve bunları sistemleştirmeye çalışmışlardır. Standart kurallara aykırı bir yapı bulduklarında, bunu kendi dilbilgisel yorumlarına uygun hâle getirmişler ya da dilin normlarından sapma olarak değerlendirmişlerdir. Bu süreçte, Arapça cümle yapısının yüzyıllar süren gelişim süreci göz ardı edilerek belirli dönemler, “delillendirme dönemi” olarak kabul edilmiştir.

Fasîh Arapçanın yapısındaki lehçesel özellikleri tanımak ve karşılaştırmalı bakış ile değerlendirmek, cümle yapısını daha iyi anlamaya yardımcı olur. Bu bakış, açıklamalar ve yorumlardan bağımsız olarak daha objektif bir analiz sağlar. Bilindiği üzere, fiil ve fail içeren basit fiil cümlesinin şu şekilde iki farklı formu vardır:

1- Fiilde tesniyelik (ikillik) ve cemilik (çoğulluk) ekleri bulunmaz. حضر الطالبان “iki öğrenci geldi”, حضرت الطالبات “kız öğrenciler geldiler” şeklinde kullanılır. İlgili kullanım nahiv eserlerinde meşhur ve Araplar arasında yaygındır.

2- Fiilin sayı açısından faile uygun olmasıdır. حضرا الطالبان “iki öğrenci geldi”, حضرن الطالبات “kız öğrenciler geldiler” şeklindeki bu kullanımda fiilde failin sayısına uygun ekler bulunur. İlgili kullanım nahiv eserlerinde أكلوني البراغيث “Beni pireler yedi.” örneği ile yer almaktadır ve Belharis, Tayy ve Ezd Şenû'e gibi kabilelerin lehçelerine atfedilmektedir.

Nahiv âlimleri, ilk kullanımın kurallara uyduğunu ancak ikinci kullanıma baktıklarında kurallara uymadığını görmüşlerdir. Bu nedenle ikinci kullanımı yaygın dil kurallarına uygun hale getirmeye çalışarak yorumlama ve açıklama konusunda farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Bir grup, ikili "elif" harfi, çoğul "vav" harfi ve kadınlara özgü "nun" harfinin fail konumunda zamirler

⁴⁰ et-Tuhâmî er-Râcî el-Hâşimî, *Ba'du mezâhiri't-tatavvuri'l-luğavî* (Riyad: Dâru'n-Neşri'l-Mağribiyye, 1978), 10.

⁴¹ Ramazan Abdüttevâb, *et-Tetavvürü'l-luğavî* (Mektebetü'l-Hanci, 1983), 7.

⁴² Hâşimî, *Ba'du mezâhiri't-tatavvuri'l-luğavî*, 34-35.

olduğunu zahir ismin de bedel veya sonradan gelen mübteda olduğunu söylemişlerdir. Diğer bir grup ise ilgili harflerin tesniye ve cemilik alameti olduğunu zahir ismin ise fail olduğunu söylemişlerdir.⁴³ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ Sonra içlerinden çoğu yine kör ve sağır oldu ayetini delil gösteren bu grup ayetteki عَمُوا ve صَمُّوا fiillerinin faili noktasında كَثِيرٌ kelimesinde tenâzu konusunun gerçekleştiğini belirtmişlerdir.⁴⁴ Her iki fiildeki vâv harfi cemilik alametidir. Faili açıkça görülmeyen fiildeki (mühmel) failin gizli bir zamir olarak takdir edilmesi açıkça görünen vâv zahirinin fail değil sadece cemilik alameti olduğunu göstermektedir. Bu durum Arapçadaki garip durumlardan biri kabul edilmiştir.⁴⁵

Karşılaştırmalı bakış açısı البراغيث “Beni pireler yedi.” örneği ile meşhur olan fiil ve fail arasındaki sayı uyumunun dikkate alındığı kullanımın Arapçadaki en eski biçimi temsil ettiğini gösterir. Çünkü Sami dillerinde asıl olan, fiil ile failin uyumlu olmasıdır.⁴⁶ Bu asıl, ilerleyen dönemlerde fiilin her durumda faille birlikte müfred (tekil) olduğu biçimdeki gibi kullanılması yönünde yaygınlaşmıştır. Ancak asıl kullanım tamamen ortadan kalkmamış, bazı çevrelerde kullanılmaya devam etmiştir. Râviler ve dilciler, dilin yazıya geçirildiği dönemde iki kullanımı da aktarmışlar, kuralları yaygın kullanıma göre belirlemişler ve nadir kullanımı genel yapıya uydurmaya çalışmışlardır. Oysa dilcinin görevi dil olgularını açıklamak veya gerekçelendirmek değildir. Söz konusu iki kullanıma, önceki/sonraki veya eski/yeni olmak üzere dilin iki dönemi olarak bakmak mümkündür. Bununla beraber yeni kullanımların benimsenmesi, dil bilgisi kurallarını karmaşıklıktan, çok sayıda varsayımdan, görüş ayrılıklarından ve çeşitli açıklama yollarından kurtarabilir. Böylece o dili öğrenenlerin yaşadığı zorluklar azaltılabilir. Geçmiş dönemlere ait diğer kullanımların kendisinden sonraki kullanımlar ile ilişkisi üzerinden nahvin gelişim yönleri ve aşamaları tespit edilebilir.⁴⁷

Nahivcilerin kuralları sistemleştirme ve düzenleme çabaları, lehçelerin özelliklerini silikleştirmiş ve bunlara nadiren işaret edilmiştir.⁴⁸ Bu yaklaşım, lehçelere verilen önemi azaltmış, kapsamlı bir şekilde incelenmesini engellemiş ve sadece az sayıda lehçe özelliği aktarılmıştır. Bunun sonucu olarak, günümüzde eski lehçeleri araştırmak ve onların izini sürmek zorlaşmıştır. Çünkü elimizde bulunan geniş dil malzemesi, bu konuda yeterli rehberliği sağlamamaktadır.⁴⁹ Lehçelere dair aktarılan işaretlerin çoğunun sesbilimsel ve anlambilimsel incelemelerle ilgili olması ve cümle yapısıyla ilgili olanların çok az sayıda olması durumu daha da zorlaştırmaktadır. Bunun nedeni, modern dilbilimsel yaklaşıma göre cümle yapısının dilsel olgular arasında en az gelişen alanlardan biri olarak görülmesidir.⁵⁰

SONUÇ

Bu çalışma, betimleyici ve karşılaştırmalı analize dayanan tarihsel-dilbilimsel yaklaşım çerçevesinde, Arap lehçeleri ile fasih Arapça arasındaki ilişkinin yeniden yorumlanmasına katkı sağlayan ve Arap nahiv sisteminin yapısına daha tutarlı bir anlayış sunan bir dizi sonuca ulaşmıştır. Bu bağlamda, birinci olarak, klasik dil mirasında ihtilafı ya da istisnai olarak kabul edilen bazı nahivsel olguların, lehçesel kökenleri çerçevesinde açıklanabileceği ortaya konulmuştur. Bu durum, nahiv âlimleri arasındaki görüş ayrılıklarının yalnızca teorik farklılıklardan kaynaklanmadığını, daha ziyade, büyük ölçüde dayandıkları dilsel verilerin farklılığının bir yansıması olduğunu göstermektedir. Böylece söz konusu mirasın, kıyasa dayalı

⁴³ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Riyad: Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiye, 1974), 106-109; Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsâ b. Yûsuf el-Üşmûnî, *Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik (Kahire: Mektebetü'n-nahda el-Mısriyye, 1996), 170-171.

⁴⁴ Muhammed b. Afîf el-Bâcûrî el-Hudarî, *Hâşiyetün 'alâ Şerhi İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, ts.), 161-162.

⁴⁵ Ebü'l-İrfân Muhammed b. Alî es-Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân* (Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, ts.), 47.

⁴⁶ Abdüttevâb, *Fusûl*, 81.

⁴⁷ Nihad el-Mûsâ, *fî Târîhi'l-'Arabiyye* (Ürdün: el-Câmîatü'l-Ürdüniyye, 1976), 209.

⁴⁸ Fück, *el-'Arabiyye*, 9.

⁴⁹ Sâmerî, *Fikhu'l-luğati'l-mukâran*, 262.

⁵⁰ Vâfi, *Neş'etü'l-luğa*, 117-118.

soyut yaklaşımlarla sınırlı kalınmadan, tarihsel ve lehçesel bağlamı içinde yeniden ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır

İkinci olarak çalışma, nahiv âlimlerinin farklı lehçelerden ve farklı dönemlerden gelen dilsel şahitlere dayanmasının, çok kurallı ve çeşitli yorumlara açık karmaşık bir nahiv yapısının oluşmasına katkıda bulunduğunu göstermiştir. Lehçeler ile zaman düzeyleri arasındaki bu etkileşim, bazı kurallarda gözlemlenen tutarsızlıkların ortaya çıkmasına yol açmış; bu durum ise söz konusu olguların lehçesel arka planı dikkate alınmadan tam olarak anlaşılamayacağını ortaya koymuştur.

Üçüncü olarak çalışma, fasih Arapçanın tek bir lehçenin doğrudan devamı olarak değil, farklı lehçeler arasındaki seçme ve etkileşim süreçlerine dayanan karmaşık bir tarihsel oluşumun ürünü olarak şekillendiğini göstermiştir. Bu durum, nahiv sistemi içerisinde aynı dilsel olgunun birden fazla standart biçimle ifade edilebilmesini açıklamakta ve zaman zaman kural dışı gibi görülen yapıların, aslında özgün bir lehçesel çeşitliliğin yansıması olduğunu ortaya koymaktadır.

Dördüncü olarak çalışma, nahivsel olguların lehçesel kökenleri çerçevesinde yorumlanmasının, soyut kıyasa dayalı açıklamalara kıyasla daha tutarlı bir analitik çerçeve sunduğunu ve kuralların aşırı çoğalması ile görüş ayrılıklarından kaynaklanan sorunların azaltılmasına katkı sağladığını göstermiştir. Bu yaklaşımın, Arapça nahiv öğretiminin sadeleştirilmesi açısından da yeni imkânlar sunduğu; daha yaygın ve istikrarlı dilsel yapıların esas alınması ve bunların tarihsel ile işlevsel bağlarıyla ilişkilendirilmesi yoluyla öğretim sürecine katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Bu çerçevede çalışma, nahiv mirasının tarihsel ve lehçesel veriler ışığında yeniden değerlendirilmesinin yalnızca yorumlayıcı bir faaliyet olmadığını, aynı zamanda Arapçanın yapısını ve gelişimini daha doğru anlamak açısından metodolojik bir gereklilik olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, nahivsel olguların tarihsel-lehçesel temelde ele alınmasına yönelik daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu ve bunun Arap dil sistemine dair daha bütüncül bir anlayışın geliştirilmesine katkı sağlayacağını ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abduh, Dâvûd. *Ebhâs fi'l-luğa*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1973.
- Abdüttevâb, Ramazan. *et-Tetavvürü'l-luğavî*. Mektebetü'l-Hanci, 1983.
- Abdüttevâb, Ramazan. *Fusûl fi fîkhi'l-luğa*, ts.
- 'Avn, Hasan. *el-Luğa ve'n-Nahv*. İskenderiye: Matba'atu Royâl, 1952.
- Blachere, Regis. *et-Te'sîrât ve'l-müşkilâtü'l-letî tûsîruhâ rivâyâtü's-şî'ri'l-'atîk*. çev. Abdurrahman Bedevî, ts.
- Brockelmann, Carl. *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*. çev. Abdülhalim en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1977.
- Buran, Ahmet. *Diyalektolog- Ağız Araştırmaları Dergisi* 1 (2010), 15-20.
- Cündî, Ahmed Alemüddin. *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye fi't-türâs*. Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, 1983.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ *el-Kitâbü'l-Hurûf*. thk. Muhsin Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 2004.
- Fück, Johann W. *el-'Arabiyye*. çev. Ramazan Abdüttevâb. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1980.
- Hâşimî, et-Tuhâmî er-Râcî *el-Ba'du mezâhiri't-tatavvuri'l-luğavî*. Riyad: Dâru'n-Neşri'l-Mağribiyye, 1978.

Hilâl, Abdülgaffâr Hâmid. *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye neş'et ve tatavvur*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2. Basım, 1993/1414.

Hudarî, Muhammed b. Afîfî *el-Bâcûrî el- Hâşiyetün 'alâ Şerhi İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, ts.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî *el-Mevsilî el-Bağdâdî. el-Hasâ'is*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Hüdâ, 1952.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî. *es-Sâhibî fî fikhi'l-luğa*. thk. Mustafa eş-Şüveymî. Beyrut: Müessesetü Bedrân, 1964.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî. *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiye, 1974.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru sâdır, 3. Basım, 1993/1412.

İbrâhim Enîs, Ahmed. *Fi'l-Lehecâti'l-'Arabiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısriyye, 2003.

İbrâhim Enîs, Ahmet. *Müstakbelü'l-luğati'l-'Arabiyyeti'l-Müştereke*. Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısriyye, ts.

İskenderî, Ahmed el - Anânî, Mustafa. *el-Vasît fî Edebi'l-'Arabî ve Târîhih*. Matba'atü'l-Ma'ârif ve Mektebetühâ, 9. Basım, 1931.

Johanson, Lars. *Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler*. çev. Nurettin Demir - Emine Yılmaz. Grafiker Yayınları, 2002.

Johnstone, T. M. *Dirâsât fî lehecât-i-Şarkıyyi'l-Cezîretü'l-'Arabiyye*. çev. Ahmed Muhammed Dubayb. Beyrut: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Mevsûât, 3. Basım, 1983.

Kâsimî, Ali. *'İlmu'l-Luğa ve sinâ'atü'l-mu'cem*. İmâdetü Şuûni'l-Mektebât, Câmi'atü'l-Melik Suûd, 1975.

Kerîm, Muhammed Riyâd. *el-Müktedab fî lehecâti'l-'Arab*, 1996/1417.

Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Muktebes mine'l-lehecâti'l-'Arabiye ve'l-Kur'âniyye*. İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Câmi'a, 1986.

Mûsâ, Nihad. *el- fî Târîhi'l-'Arabiyye*. Ürdün: el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, 1976.

Mustafa, Muhammed Salâhaddîn. *en-Nahvü'l-vasfî min hilâli'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kuveyt: Müessesetü 'Alî Cerrâh, 1979.

Muttalibî, Gâlib Fâdil. *el- Lehcetü Temîm ve Eseruhâ fî'l-'Arabiyyeti'l-Muvahhade*. Irak: Vezâratü's-Sekâfeti ve'l-Fünûn, 1978.

Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâli. *el-el-Fâzıl ve'l-mefzûl*. Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 3. Basım, 2000/1416.

Nebevî, Abdulaziz. *Dirâsât fî'l-edebi'l-Câhilî*. Kahire: el-Mektebetü'l-Mısriyye, 1999.

Nöldeke, Theodor. *Min Târîhi ve Nakdi's-Şi'ri'l-Kadîm*. çev. Abdurrahman Bedevî. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1986.

Nu'aymî, Hüsâm Sa'îd en-. *ed-Dirâsâtü'l-leheciyyeti ve's-savtiyyeti 'inde İbn Cinnî*. Bağdad: Dâru'r-Raşîd, 1980.

Râcihî, Abduh Alî İbrâhîm . *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye fî'l-Kırâati'l-Kur'âniyye*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1979.

Sabbân, Ebü'l-İrfân Muhammed b. Alî. *Hâşiyetü's-Sabbân*. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, ts.

Sâmerrâî, İbrâhîm b. Ahmed b. Râşid. *Fikhu'l-luğati'l-mukâran*. Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 3. Basım, 1983.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğa*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü Dâru't-Turâs, 1962.

Şâhin, Abdüssabûr. *fî 'İlmi'l-Luğati'l-Âmm*. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 6. Basım, 1980.

Şevkî Dayf. *el-'Asrû'l-Câhilî*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1976.

Temmâm Hassân. *el-Luğa beyne'l-mi'yâriyye ve'l-vasfiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Misriyye, 1958.

Üşmûnî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsâ b. Yûsuf. *Menhecü's-sâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik. thk. Menhecü's-sâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*. Kahire: Mektebetü'n-nahda el-Misriyye, 1996.

Vâfi, Ali Abdülvâhid. *Neş'etü'l-luğa*. Kahire: Dâru'n-Nehdat, 1947.

Vendryes, J. V. *el-Luğa*. çev. Abdulhamîd ed-Devâhilî, Muhammed el-Kassâs. Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Misriyye, 1950.

STRUCTURED ABSTRACT

This study investigates the complex relationship between Arabic dialects and Classical (Fusha) Arabic by critically examining both classical and modern linguistic approaches. The central problem addressed concerns the fragmented and unsystematic manner in which early Arab linguists treated dialectal evidence often citing "the Arabs" in general without specifying tribal or geographical origin thereby shaping a normative model of Classical Arabic that obscured its true historical development. This research argues that Classical Arabic, far from being a fixed and purely Quraysh-based linguistic system, emerged historically as a koine formed through interaction among several tribal dialects across pre-Islamic and early Islamic Arabia. The study situates its analysis within the broader historical context of language evolution, drawing upon the linguistic theory that languages oscillate between divergence (dialectal fragmentation) and convergence (formation of a shared standard). Classical Arabic is therefore examined as the product of both tendencies: while pre-Islamic tribal society fostered numerous linguistic variants, socio-political centralization around Mecca and intercultural exchanges during pilgrimage seasons facilitated linguistic convergence. Classical scholars such as Sîbawayh, Ibn Fâris, and Farâbî emphasized Kureysh's linguistic superiority, yet their formulations largely reflected cultural reverence rather than verifiable linguistic evidence. Modern scholars such as Dawud Abduh, Ibrahim Anîs, and Abduh Râjiḥî challenge this assumption, arguing instead that Fusha is a combined linguistic formation incorporating features from Temîm, Huzayl, Tayyî, and other tribes. Methodologically, the study employs a historical-linguistic and comparative syntactic approach, using selected textual evidence from early Arabic poetry, Qur'anic readings, and classical grammatical literature. Special focus is given to syntactic structures that demonstrate dialectal interference most notably variation in verb subject agreement patterns. While later grammatical theory standardized the form ḥaḍara al-ṭālibān "the two students came" as normative, earlier dialects show a competing form ḥaḍarā al-ṭālibān, where the verb reflects the number of the subject. Classical grammarians treated this variation through theoretical justification attributing plural markers to implicit pronouns or offering apologetic interpretations rather than acknowledging it as a historical dialectal relic. Such examples provide empirical evidence for the claim that Classical Arabic syntax evolved gradually and did not originate as a monolithic system. The findings further demonstrate that dialects influenced the formation of Fusha at multiple levels: phonetic (e.g. Temim's preservation of hamza vs. Hicaz softening), morphological (dual/plural markers), and syntactic (word order and verb-agreement). These influences contradict the traditional assumption that the Quraysh dialect alone served as the "pure" foundation of Classical Arabic. Instead, the study reveals a dynamic process in which dialectal elements circulated, were selectively absorbed, and ultimately produced a supra-dialectal linguistic

form. In terms of academic contribution, the study provides a methodological correction for Arabic linguistics: it proposes that the history of Arabic cannot be reconstructed solely through normative grammatical theory but requires contextualizing dialectal evidence historically and geographically. Furthermore, it argues that a comprehensive database of dialectal features mapped across tribes, chronology, and textual attestations is urgently needed to advance the field. The study additionally provides practical implications for Arabic-as-a-Foreign-Language pedagogy. Understanding the historical development of syntax and its dialectal origins enables teachers to present grammatical structures progressively and rationally, rather than abstractly and normatively. When learners grasp that syntactic variation has historical motivation rather than arbitrary rule-making, language acquisition becomes more intuitive, reducing cognitive overload and increasing communicative performance. Therefore, this research is not merely theoretical; it holds potential to reform grammar instruction in curricula and enhance accessibility of Classical Arabic for non-native speakers. In conclusion, the study asserts that Fusha and dialects should not be viewed as competing systems but as complementary layers of a single linguistic organism. Classical Arabic represents the standardized and literary register of the language, whereas dialects embody its social and cultural vitality. Recognizing this duality restores a historically accurate understanding of Arabic and lays the groundwork for more coherent linguistic theory and improved educational methodology.